

III

Narcis aneb strategie prázdnoty

Každá generace se ráda ztotožňuje s nějakou mytologickou nebo legendární postavou, kterou si vykládá podle svých vlastních problémů: Oidipa jako všeobecný symbol, Prométhea, Fausta nebo Sisyfa jako zobrazení moderního údělu. Dnešní dobu podle mnohých badatelů, zejména amerických, symbolizuje Narcis. „Narcismus se stal jedním z hlavních témat americké kultury.“¹ Kniha R. Senneta² vyšla ve francouzštině pod názvem *Les Tyrannies de l'intimité* (dále TI). Kniha *The Culture of Narcissism* od C. Lasche (dále CN) se stala v celých Spojených státech bestsellerem. Nástup neonarcismu na intelektuální scéně není jen záležitostí módy a občasných karikatur; nutí nás také zaregistrovat, že před našimi zraky dochází k zásadní antropologické *mutaci*, kterou všichni nějak, byť nejasně, pocítujeme. Nastává nové stadium individualismu: ve chvíli, kdy autoritářský „kapitalismus“ ustupuje uvolněnějšímu kapitalismu hédonickému, nabývá jedinec dosud nevidaného vztahu k sobě a ke

1/ Viz zejména C. Lasch: *The Culture of Narcissism*, New York, Warner Books, 1979, ve fr. vyšlo pod názvem *Le Complexe de Narcisse*, Laffont, Paris, 1980. V článku citované stránkování (CN) je podle amerického vydání. Na téma narcismu Lasch cituje především práce Richarda Sennetta a dále: Jim Hougan, *Decadence: Radical Nostalgia, Narcissism and Decline in the Seventies*, New York, Morrow, 1975; Peter Marin, „The new narcissism“, *Harper's*, Hjen 1975; Edwin Schur, *The Awareness Trap: Self-absorption Instead of Social Change*, New York, Quadrangle, N. Z. Times, 1976, jakož i řadu prací inspirovaných psychoanalýzou, zejména P. L. Giovachinni, *Psychoanalysis of Character Disorders*, New York, Jason Aronson, 1975; H. Kohut, *The Analysis of the Self*, New York, International Universities Press, 1971; O. F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, New York, Jason Aronson, 1975.

2/ Richard Sennet, *Les Tyrannies de l'intimité* (Tyranie intimacy), přel. Antoine Berman a Rebecca Folkman, Paris, Ed. du Seuil, 1979.

svému tělu, k bližnímu, ke světu i k dnešní době. Končí zlatý věk individualismu, který byl v rovině ekonomické konkurenční, v rovině domácí citový¹ a v rovině politické a umělecké revoluční, a rozvíjí se čirý individualismus zbavený posledních společenských a morálních hodnot, které ještě přetrvávaly v době, kdy tón udával *homo oeconomicus*, rodina, revoluce a umění. I privátní sféra se vymanila ze všeho, co by ji přesahovalo, a získává jiný smysl, neboť v ní záleží už jen na proměnlivých tužbách jedinců. Zatímco modernost se spojovala s podnikavostí a s futuristickými nadějemi, je jasné, že narcismus svou historickou lhostejností zahajuje postmodernost, poslední fázi člověka *homo aequalis*.

Narcis každému „na míru“

Po politickém a kulturním vření šedesátých let, které se ještě mohlo jevit jako masový zájem o věci veřejné, ne-skrývaně nastává všeobecný odklon od společenské sféry a zároveň se zájem lidí soustřeďuje na čistě osobní záležitosti, a to nezávisle na hospodářské krizi. Nezájem o politiku a o odbory dosahuje doposud nevidaných rozměrů, revoluční očekávání a studentské revolty zmizely, paralelní kultura mizí, je jen velice málo věcí, které by ještě dokázaly lidem dlouhodobě vyburcovat. *Res publica* ztrácí vitalitu, velké „filozofické“, ekonomické, politické nebo vojenské otázky vyvolávají přibližně stejnou nenucenou zvědavost jako jakákoli drobná událost, všechny „špičky“ se postupně hroubí, neboť ve společnosti všechno začíná být neutrální a všední. Zdá se, že této vlně apatie unikla jen soukromá sféra. Člověku stačí dbát na své zdraví, uchránit své materiální postavení, zbavit se svých „komplexů“,

1/ Edward Shorter, *Naissance de la famille moderne* (Zrod moderní rodiny), ve francouzštině Ed. du Seuil, 1977.

čekat na dovolenou. Nyní lze žít bez ideálů a bez transcendentního cíle. Filmy Woodyho Allena a jejich oblíbenost jsou přímo symbolem tohoto přehnaného zaměření na soukromý život. Jak sám Woody prohlásil, „*political solutions don't work*“ (cituje C. Lasch, str. 30). Tato formulace v mnoha ohledech vystihuje nového ducha doby – neonarcismus, rodící se z odklonu od politiky. Nastal konec člověka *homo politicus* a přichází era člověka *homo psychologicus*, lačnického po vlastním blahobytu a vyšší životní úrovni.

Žít přítomností, jen a jen přítomností, bez ohledu na minulost a budoucnost – to je ona „ztráta smyslu pro historickou kontinuitu“ (CN, str. 30), ono setřetí pocitu sounáležitosti s „řadou po sobě jdoucích generací, vycházející z minulosti a směřující k budoucnosti“, kterým se podle C. Lasche narcistická společnost vyznačuje a z něhož vzniká. Dnes žijeme sami pro sebe, nestaráme se o své tradice ani o ty, kdo přijdou po nás: upustili jsme od smyslu pro historii stejně jako od společenských institucí a hodnot. Porážka ve Vietnamu, aféra Watergate, mezinárodní terorismus, ale i hospodářská krize, vytěžování surovin, obavy z jaderných technologií a ekologické katastrofy (CN, str. 17 a 28) vyvolaly krizi důvěry v politické vůdce a pesimistické očekávání blížící se katastrofy. To vysvětluje, proč se vyvinula narcistická strategie „přežít“, díky níž si lidé mohou zachovat fyzické a psychické zdraví. Když budoucnost vypadá tak nejistě a hrozně, nezbyvá než se zaměřit na přítomnost, kterou lidé neustále hýčkají, chrání a recyklují v podobě nekončícího mládí. Systém se takto odvrací nejen od budoucnosti, ale zároveň i od minulosti, neboť se chce zbavit starobylých tradic a teritoriality, aby vznikla společnost bez kořenů, bez nejasných počátků. Touto lhostejností k historickému času vzniká „kolektivní narcismus“, společenský příznak všeobecné krize buržoazních společností, neschopných stavět se k budoucnosti jinak než s beznadějí.

Neuniká nám pod pláštíkem modernosti to nejdůležitější? Když někdo vznik narcismu připisuje (v souladu se svatosvatou marxistickou tradicí) „bankrotu“ systému (CN, str. 18) a když ho vykládá „demoralizací“, nepřeceňuje na jedné straně „uvědomění“ a na druhé straně konjunkturální situaci? Současný narcismus ve skutečnosti vznikl za pozoruhodného nedostatku tragického nihilismu. Navzdory katastrofickým skutečnostem, široce probíraným a komentovaným v médiích, se masově rodí v povrchní apatii. Kdo si, s výjimkou ekologů, neustále uvědomuje, že žije v apokalyptickém věku? Rozvíjí se „thanatokracie“, ekologické katastrofy se množí, a přitom nevyvolávají žádný tragický pocit „konce světa“. Lidé si bez problémů zvykají na „to nejhorší“, co nám předkládají média, přivykají krizi, která zřejmě nijak nemění jejich touhu po blahobytu a po zábavě. Ekonomická a ekologická hrozba nedokázala do dnešního lhostejného vědomí proniknout nijak hluboko. Musíme se smířit s tím, že narcismus vůbec není v tom, že by se rozčarované Já, zklamané západní „dekadenci“, naprosto uzavřelo do sebe a bezhlavě se vrhalo do egoistických radováněk. Nejde ani o novou verzi „odvádění pozornosti“, ani o odcizení - vždyť lidé nikdy neměli k dispozici tolik informací jako dnes. Narcismus je něco, co potlačuje tragičnost a co se jeví jako zcela nová forma apatie. Tvrdí ho povrchní citlivost na svět a zároveň hluboká lhostejnost vůči světu: tento paradox lze zčásti vysvětlit záplavou informací, která se na nás valí, a rychlostí, s níž se střídají události prezentované ve sdělovacích prostředcích a která nám brání v trvalejších emocích.

Ostatně narcismus nelze nikdy vysvětlit nějakým nakupením událostí a konjunkturálních dramát: je-li narcismus opravdu nové vědomí, je-li strukturou tvořící postmoderní osobnost, jak tvrdí C. Lasch, musíme ho chápat jako výslednici globálního procesu, řídicího fungování společnosti. Narcismus jako nový logický profil jedince

nemůže být výsledkem nesourodého shluku jednotlivých událostí, i kdyby tu určitou roli hrálo i nějaké magické „uvědomění“. Ve skutečnosti narcismus vznikl ze všeobecného odklonu od společenských hodnot a cílů, vyvolaného procesem personalizace. Upuštění od velkých názorových systémů jde ruku v ruce s nadměrným zaměřením se na vlastní Já: v systémech „s lidskou tváří“, jejichž pohonem je rozkoš, blahobyt a změkčování norem, všechno směřuje k podporování čirého individualismu, jinak nazývaného též psychoanalytický individualismus, zbaveného všech masových rámců a snažícího se o všeobecné zdůraznění hodnoty člověka. Revoluce potřeb a její hédonická etika nenápadně společnost rozdrobily na jedince a postupně zbavily společenské cíle jejich zásadního významu, čímž umožnily, aby se na vše společenské naroubovala psychoanalýza a aby se stala novým masovým étosem. Zesílený „materialismus“ blahobytných společností paradoxně umožnil vznik kultury soustředěné na rozvoj jedince, a to nikoli jako reakci nebo jako „přídavek trochy duše“, nýbrž jako izolaci každému na míru. Vlna psychického a tělesného „lidského potenciálu“ je jen krajním momentem společnosti, která se vymaňuje z disciplinárního řádu a dokonává systematickou privatizaci, zahájenou již konzumním věkem. Narcismus zcela jistě nepraví z rozčarování „uvědomění“: vznikl zkřížením hédonického individualistického trendu ve společnosti, podněceného světem předmětů a znaků, s trendem terapeutickým a psychologickým, vypracovaným na základě psychopatologického přístupu už v 19. století.

Psychoanalýza a identita

Současně s informatickou revolucí se v postmoderních společnostech odehrává i „vnitřní revoluce“, ohromné „hnutí za uvědomění“ („awareness movement“, CN, str. 43-48), nebývalé horování pro poznávání sebe sama

a pro seberealizaci, jak o tom svědčí bujení různých psychoanalytických a komunikačních metod, meditací a orientálních cvičení. Politická vnímavost šedesátých let ustoupila „terapeutické vnímavosti“ a i ti nejzatvrzelejší z někdejších vůdců protestních hnutí podléhají kouzlu sebezpytování: Rennie Davis zanechal radikalismu a dal se do učení ke guru jménem Maharadž Dží, Jerry Rubin uvádí, že v letech 1971 až 1975 s radostí praktikoval *gestaltterapii*, bioenergie, *rolfing*, masáže, jogging, *tchaj* či, hypnózu, moderní tanec, meditaci, akupunkturu, *Silva Mind Control*, metodu Aroca a Reichovu terapii (cituje C. Lasch, str. 43–44). V době hospodářské stagnace je ekonomický růst nahrazován psychickým rozvojem. V době, kdy informace nahrazují výrobu, se konzumace jógy, psychoanalýzy, výrazového tance, zenu, skupinové terapie či transcendentní meditace stává novým obžerstvím; ekonomické inflaci odpovídá inflace psychoanalytická a obrovský rozmach narcismu, k němuž tato inflace vede. Psychoterapie, případně zabarvená tělesným cvičením či orientální filozofií, vede člověka, aby se zabýval pouze vlastním Já, které je tak povýšeno na pupek světa. Vzniká tedy nevidaná podoba Narcise: *homo psychologicus*. Narcis posedlý sám sebou nezahálí, nedřímá a nesní, nýbrž naopak usilovně *pracuje* na osvobození svého Já, na dosažení autonomie a nezávislosti: jeho nejvyšší metou je nyní zřít se lásky, aby „mohl mít sám sebe rád natolik, že by ke štěstí nikoho jiného nepotřeboval“, jak zní nový revoluční program J. Rubina (cituje C. Lasch, str. 44).

V takovémto psychoanalyzujícím rozpoložení zaujímá strategickou pozici podvědomí a potlačení. Tyto prvky zamílují pravdu o subjektu, čímž se stávají základními činiteli, jimiž neonarcismus působí: nastražení vějičky touhy a nastavení lafky potlačení neodolatelné člověka *provokuje*, aby se své skutečné Já snažil znovu dobyt. Narcismus je odpovědí na výzvu podvědomí najít sám sebe: naše Já

reaguje tím, že se vrhá do nekonečné práce na svém osvobození, pozorování, interpretaci. Přiznejme si tedy, že spíše než iluzí nebo symbolem, divadlem či hybnou silou je podvědomí v první řadě provokujícím činitelem, jehož hlavním účinkem je nekonečný proces personalizace: každý musí „všechno říci“, vysvobodit se z anonymních obranných systémů, které brání historické kontinuitě subjektu, personalizovat svou touhu „volnými“ asociacemi a dnes i mimoslovně, primárním citěním a křikem. Navíc všechno, co mohlo fungovat jako odpad (*sex*, *sen*, přetřknutí atd.), bude znovu recyklováno do sledu významů a libidinózní subjektivity. Podvědomí tedy postmoderního člověka vede k tomu, aby neustále rozšiřoval prostor své osobnosti, aby do něj zahrnoval veškerou věst, čímž se před ním otevírá cesta k narcismu zcela bezbřehému. Je to totální narcismus, který se projevuje mezi jiným i v nejnovějších formách psychoanalýzy: zde už nejde o psychoanalytikův výklad, nýbrž o jeho mlčení – pacient osvobozený od Mistrova slova a od souřadnicového systému pravdy je ponechán jen napospas sám sobě v jakési zacyklenosti řízené touhou, která svádí samu sebe. Když označované ustupuje souhře označujícího a když vlastní promluva ustupuje bezprostřední emoci, když veškeré vnější souřadnice mizí, nenaráží narcismus už na žádnou překážku a může se naplnit v celé své radikalitě.

Vědomí sebe sama tedy nahradilo dřívější třídní vědomí, narcistické vědomí nahradilo vědomí politické, což ovšem nelze přičítat věčně připomínanému odvádění pozornosti od třídního boje. Jde o něco úplně jiného. Narcismus je spíše nástrojem socializace: tím, že člověka nabádá, aby se zabral sám do sebe, mu zároveň umožňuje zásadně se odklonit od veřejného života, takže lépe přivykne na sociální izolovanost. Narcismus činí z Já střed veškerého mého zájmu, čímž mou osobnost přizpůsobuje nenásilné atomizaci vyvolané personalizovanými systémy. V sociální pustině lze žít jen tehdy, bude-li ústředním zá-

jmem vlastní Já. Že jsou lidské vztahy zničeny? Nevadí, člověk se přece dokáže plně zaměstnat sám sebou. Tak narcismus prohlubováním společenské roztržitosti provádí jakousi podivnou „humanizaci“: narcismus jakžto ekonomické řešení všeobecné „rozptýlenosti“ přizpůsobuje dokonalým zacyklením lidské Já světu, z něhož vzniklo. Lidé už nezískávají sociální návyky donucováním nebo tihnutím k obecně prospěšným ideálům, nýbrž sebeokouzlením. Narcismus velebíci rozvoj čirého Ega je tedy nová metoda pružného a samosprávného ovládnání: odspolečenšťováním zespolečenšťuje a pomáhá lidem smířit se s tím, že sociální struktury jsou rozprášeny.

Nejvyšší funkce neonarcismu je však patrně v tom, že zbavuje lidské Já pevných obsahů, k čemuž nevyhnutelně vede stále stoupající poptávka po pravdě o sobě samém. Čím více se zabýváme svým Já, čím více se mu věnujeme a interpretujeme je, tím více tu vzniká otázek a tím větší je nejistota. Ustavičnými „informacemi“ se Já stává prázdným zrcadlem, ustavičnými asociacemi a analýzami se stává otázkou bez odpovědi, otevřenou a neurčitou strukturou, která na oplátku vyžaduje ještě víc terapie a anamnézy. Freud se nemýlil, když se v jednom slavném textu přirovnával ke Koperníkovi a Darwinovi, protože vyvrátil jedno ze tří velkých „tvrzení“ lidské megalomanie. Narcis už nestojí nehnutě před vlastním nehybným obrazem, žádný takový obraz už dokonce ani není. Není nic než nekonečné hledání sebe sama, proces psychologické destabilizace nebo kolísání, podobně jako kolísá měna nebo veřejné mínění: Narcis ovlivňuje sám sebe. Neonarcismus, který zbavil společenské instituce emočního náboje, čímž společenský svět ztratil svůj původní význam, však jde ještě dál. I vlastní Já, nadměrně zaměřené samo na sebe, se teď paradoxně zbavuje různých vrstev a vlastní identity. Tak jako kvůli přemíře informací, podnětů a vzruchů ztrácejí na přitažlivosti věci veřejné, naše Já ztrácí přemírou pozornosti své znaky

i jednotu a stává se „čímśi neurčitým“. Mizí hrubá skutečnost a dochází k *vymizení podstaty*, což je nejzazší podoba postmoderní ztráty pevného zakotvení.

K témuž rozkladu našeho Já směřuje i nová uvolněná a hedonistická etika: úsilí se už nenosí, vše, co znamená nějaké omezování nebo přísnou disciplínu, ztrácí hodnotu. Nastupuje kult tužeb a jejich okamžitého uspokojování. Vypadá to, jako by šlo o to dovést do krajnosti Nietzscheho diagnózu moderní tendence podporovat „slabost vůle“, tedy anarchii podnětů a sklonů a zároveň s ní i ztrátu určitého středobodu, podle něhož se všechno hierarchicky odstupňovávalo: „Pluralita a rozklad podnětů a jejich nesystematičnost vede ke ‚slabé vůli‘; jejich podřízení jednomu z nich vede k ‚silné vůli‘.“¹ Naše kultura vyjadřování i naše ideologie pohody pomocí volných asociací, tvořivé spontánnosti a nedirektivnosti podporuje rozptylování na úkor soustředění, prozatímnost na úkor záměrnosti, a přispívá k rozdrobení Já a ke zničení organizovaných a syntetických psychických systémů. Nedostatek pozornosti u žáků, na který si dnes stěžují všichni učitelé, je jen jednou z forem tohoto nového klidného a uvolněného vědomí, které se ve všem podobá vědomí televizního diváka, jehož zaujme cokoli, a vlastně nic, vědomí zároveň vzrušenému a lhostejnému, přesycenému informacemi, vědomí roztroušenému, volitelnému, zcela v protikladu k volnému, pevnému vědomí „determinovanému z vnitřku“. S nástupem éry čiré lhostejnosti, kdy vymizely velké cíle a věci, pro které stojí za to obětovat život, dochází i k zániku vůle. Teď platí „všechno a hned“, a už nikoli *per aspera ad astra*.² Já již bylo rozprášeno na různé dílčí sklony podobným rozkladným

1/ F. Nietzsche, *Le Nihilisme européen*, zlomky z pozůstalosti, uspořádal a přeložil A. Kremer-Marietti, U.G.E., coll. „10/18“, str. 207.

2/ Přes překážky ke hvězdám - cituje D. Ricsman, *La Foule solitaire*, Arthaud, 1964, str. 164.

procesem, jakým se ze společnosti stal konglomerát personalizovaných molekul. Nevýrazné sociálně je pak jen přesným odrazem lhostejného Já s ochablou vůlí, podobného mrtvole oživované různými příkazy. Netřeba však zoufat, toto „oslabení vůle“ není katastrofální a nepovede k podřízení a k odcizení lidstva, ani neohlašuje vzestup totalitarismu. Nevázaná apatie představuje totiž spíše hráz proti rozmachu náboženského fundamentalismu i proti záměrům paranoických vůdců. Narcis zaujatý jen sám sebou a usilující jen o vlastní seberealizaci a vyrovnanost je masové mobilizaci na překážku. Výzvy k politickému dobrodružství a riskování zůstávají bez odezvy. Revoluce pozbyla přitažlivosti, ne však vinou „zrady úředníků“: revoluce pohasíná ve svůdných bodových světlech personalizujících svět. Tak končí éra „vůle“, netřeba v tom však jako Nietzsche hledat nějakou „dekadenci“. Je to trend experimentálního systému založeného na rychlosti uspořádávání různých kombinací. Ta vyžaduje, aby byla odstraněna „vůle“ jakožto překážka operativního fungování systému. Vždyť jakékoli „volní“ centrum plné vnitřní síly a jistoty představuje ohnisko odporu proti zrychlování experimentů: lepší je narcistická apatie a labilní Já, které je jako jediné schopno udržet krok se systematickým a zrychleným experimentováním.

Odstraňováním „zevnitř determinované“ neoblohmosti, neslučitelné s „kolísavými“ systémy, narcismus napomáhá i rozkladu „vnější determinace“, jíž podle Riesmana byla osobnost kráčející k budoucnosti, ale záhy se ukázalo, že jde jen o poslední masovou osobnost odpovídající počátečním stadiím spotřebních systémů, tvořící přechod od vnitřně determinovaného disciplinovaného jedince s pevnou vůlí k jedinci narcistickému. V momentě, kdy veškeré oblasti sociálního života nově uspořádává proces personalizace, místo vnější determinace, která vyžaduje uznání bližního a při níž je chování bližním

usměrňováno, nastupuje narcismus a zahleděnost do sebe, jimiž se závislost vlastního Já na ostatních značně zmenšuje. R. Sennet má částečně pravdu: „Západní společnosti právě přecházejí od jednoho typu společnosti, víceměně řízené druhými, ke společnosti řízené zevnitř.“ (TI, str. 14) V době systémů sestavených každému na míru už osobnost nemůže být typu stádního nebo mimetického. Musí prohlubovat svou odlišnost, svou zvláštnost: narcismus představuje ono vymanění se z moci bližního, onen rozchod se standardizací, jíž se vyznačovaly počátky „konzumní společnosti“. Rozměňováním pevné identity mého Já i zrušením zásadního významu toho, jak mě vidí ostatní, narcismus v každém případě funguje jako činitel procesu personalizace.

Je mylné snažit se „terapeutickou citlivost“ vysvětlovat nějakým rozpadem osobnosti vtažené do byrokratického uspořádání života: „Kult intimity nepochází z utvrzení osobnosti, nýbrž z její ztráty.“ (CN, str. 69) Narcistická vášeň nepramení z odcizení něčeho ztraceného, nekompensuje nedostatek osobnosti, nýbrž vede ke vzniku nového typu osobnosti, nového vědomí plného neurčnosti a kolísání. Úlohou narcismu jakožto pružného nástroje permanentního psychologického recyklování nezbytného pro postmoderní experimentování je, aby se Já stalo „kolísajícím“, nikde neukotveným prostorem, neustále připraveným a přizpůsobeným ke zrychlování střídajících se kombinací. A zároveň narcismus zbavuje Já každého odporu a stereotypu, čímž umožňuje osvojování si modelů chování, jak je vypracovali napravovatelé fyzického a duševního zdraví: zavedením „ducha“ podléhajícího *neustálému formování* narcismus přispívá k vědeckému řízení duší a těl.

Stírání znaků našeho Já jen kopíruje dnešní rozplývání sociálních úloh a identit, které byly kdysi přesně určeny a tvořily ustálené protiklady: postavení ženy, muže, dítěte, blázna, civilizovaného člověka atd. není už tak vyme-

zené a jasně dané a vyvolává stále nové otázky. Stírání forem jinakosti je ovšem třeba přinejmenším zčásti přičítat procesu demokratizace, tedy působení *rovnosti*, umenšující jakoukoli sociální jinakost a veškeré zásadní rozdíly mezi lidmi tím, že zdůrazňuje jejich *podobnost* nezávislou na zjevných faktech, jak výtečně ukázal M. Gauchet.¹ To, co jsme nazvali mizením podstaty našeho Já, pochází v první řadě z procesu personalizace. Zatímco demokratizace stírá tradiční znaky druhého, zbavuje ho veškeré podstatné odlišnosti a různé jedince, bez ohledu na jinak zjevné rozdíly mezi nimi, považuje za identické, narcistický proces personalizace smazává znaky Já a zbavuje je veškerého pevného obsahu. Rovnost od základů změnila chápání jinakosti, stejně jako hédonismus a psychologizování od základů mění chápání vlastní identity. Ba co víc: k rozmachu psychoanalýzy a jiných psychologických metod dochází právě v okamžiku, kdy všechny podoby jinakosti (zvrhlíci, blázni, delikventi, ženy atd.) jsou popírány a všechny jsou uvrženy do toho, co Tocqueville nazývá „rovnost údělu“. Právě v době, kdy společenská jinakost hromadně ustoupila identitě, kdy byla rozdílnost nahrazena rovností, může nastat problém vlastní, tentokrát *nejintimnější* identity. Vždyť obrovská psychologická vlna se mohla objevit nejspíš právě proto, že demokratizační proces je nyní všeobecně rozšířen a nelze mu určit žádné hranice. Jakmile byl vztah k bližnímu nahrazen vztahem k sobě, demokratizace přestává být problémem; z tohoto důvodu by rozmach narcismu znamenal odklon od nadvlády rovnosti, i když ta bude dál stejně působit. Vyřešením otázky bližního (která se dnes už neuznává, není předmětem péče ani zkoumání) rovnost připravila půdu a umožnila nastolit jedinou otázku našeho Já; autenticita

1/ Marcel Gauchet, „Tocqueville, Amérique et nous“, *Libre*, č. 7, str. 85-104.

je teď důležitější než vzájemnost, sebepoznání je důležitější než uznání. S tímto odchodem bližního ze společenské scény se však objevuje nové *rozdělení*: psychické rozpolcení, rozdělení na vědomí a podvědomí. Zdá se, že nějaké rozdělení, byť i jen psychologické, je nezbytné, má-li dál docházet k socializaci. Když mým protějškem přestává být někdo naprosto jiný, začíná narcistický proces typu „Já je někdo jiný“ a vzniká nová jinakost. Končí důvěrná známost Sebe se Sebou: když jsou si teď všichni lidé rovni, když se každý člověk stává „mně podobným“, identita mého Já znejistí. Posun a opakování rozdělení, kterým se konflikt ztírá, stále hraje úlohu začleňování do společnosti,¹ tentokrát však spíše usilováním o autenticitu a pravdivost našich tužeb než třídním bojem za důstojnost.

Kult těla

Jestliže bychom, jako R. Sennett, chtěli směřovat narcismus s psychologismem, museli bychom odpovědět na zásadní otázku, jak si tedy máme vysvětlit všechnu tu péči o tělo, které je nyní povzneseno na předmět uctívání. Narcistické zaujetí vlastním tělem je patrné v našem každodenním počínání, projevuje se úzkostí ze stárí a z vrásek (CN, str. 351-367); posedlostí zdravím, „linií“, hygienou; rituálem celkových lékařských prohlídek a údržby (masáže, sauna, sport, diety); kultem opálení i nadměrnou spotřebou léků, lékařské péče atd. Společenské nazírání těla nesporně prošlo proměnou, jejíž hloubku lze srovnávat s demokratizační změnou pohledu na bližní; z tohoto nového společenského chápání těla pak vzniká narcismus. Podobně jako se namísto chápání jinakosti bližního dnes všichni lidé považují za

1/ Marcel Gauchet, tamt., str. 116.

identické, i tělo přestalo být vnímáno jako jinakost, *res extensa*, jako něco materiálního a němého, a začalo být ztotožňováno s člověkem jako subjektem, s jeho *osobou*. Tělo už neznamena nic zavrženého ani pouhý stroj, nýbrž je znakem naší nejhlubší identity, za kterou se nemusíme stydět a kterou lze nepokrytě ukazovat na plážích nebo na různých představeních v její přirozené pravdivosti. Jakožto osoba nabývá tělo důstojnosti; musíme je respektovat, tedy neustále pečovat o to, aby správně fungovalo, bojovat proti jeho stárnutí, neustále potírat známky tohoto stárnutí chirurgickými, sportovními, dietetickými atd. prostředky: „fyzická“ sešlost se nyní považuje za něco hanebného.

C. Lasch správně ukazuje, že moderní strach ze stárnutí a ze smrti je jedním ze základů neonarcismu: ztrátou zájmu o budoucí generace se totiž zvyšuje úzkost ze smrti a zároveň se představa stárnutí stává stále nesnesitelnější vzhledem ke zhoršování životních podmínek starých lidí a k neustálé potřebě být oceňován, obdivován pro svou krásu, půvab či proslulost (CN, str. 354–357). Proces personalizace systematicky odstranil všechno transcendentní, a člověku zůstává jen čistě aktuální a zcela subjektivní život bez cíle a beze smyslu, v němž je vydán napospas závrtnému sebeokouzlení. Člověk uzavřený do vlastního ghetta nyní musí čelit své smrtelnosti bez veškeré „transcendentní“ opory (politické, morální nebo náboženské). Nietzsche říkal: „To, co na bolesti nejvíc pobuřuje, není ve skutečnosti bolest jako taková, nýbrž její nesmyslnost.“ Se smrtí a stářím je to stejné jako s bolestí, jejich hrůznost zvyšuje jejich dnešní nesmyslnost. V personalizovaných systémech tedy nezbyvá než vytrvat a udržovat se, zvyšovat spolehlivost vlastního těla, získávat čas a vítězit nad ním. Personalizace těla před nás staví imperativ mládí, boje proti protivenství času, boje za uchování vlastní identity bez přerývů a bez problémů. Zůstat mladý a nestárnout: je to opět imperativ čistě funkčnos-

ti, recyklace, ztráty podstaty, který číhá na stigmata času a snaží se setřít věkovou různotvárnost.

Protiklad mezi tělem a duchem vymizel jako všechny ostatní velké protiklady. Proces personalizace a zvláště rozmach psychologismu totiž způsobil, že protiklady a pevná hierarchie slábnou a že se vzájemně mísí různé znaky a identity. Proces psychologizace je činitelem narušujícím stabilitu: způsobuje kolísání a výkyvy všech kritérií ve všeobecné nejistotě. Tělo tak přestává být považováno za něco pozitivně materiálního, co by bylo v protikladu s vědomím, a stává se nerozlišitelným prostorem, jakýmsi „objektem i subjektem zároveň“, kolísavou smíšeninou toho, co vnímá, a toho, co je vnímáno, jak řekl Merleau-Ponty. Kde začíná a kde končí tělo ve výrazovém a moderním tanci (např. Nikolais, Cunningham, Carolyn Carlson), v józe, bioenergii, rolfingu nebo gestaltterapii? Jeho hranice ustupují a začínají být nejasné; „hnutí za uvědomění“ je zároveň objevováním těla i jeho subjektivních možností. Místo objektivního těla tu máme tělo psychologické a sebeuvědomování si vlastního těla se stalo jedním z cílů narcismu: narcismus pracuje na tom, aby tělo existovalo samo pro sebe, aby se podněcovala jeho schopnost sebereflexe a abychom znovu dosáhli niternosti těla. Zaměníme-li tělo a vědomí, promlouvá-li tělo podobně jako podvědomí, je třeba je milovat a naslouchat mu, je třeba, aby se vyjadřovalo, aby komunikovalo, a z toho pramení snaha znovu objevit své tělo zevnitř i posedlé hledání vlastní přirozenosti, tedy sám narcismus, činitel zpsychologizování těla, nástroj dobývání subjektivity těla všemi dnešními výrazovými, relaxačními i koncentračními technikami.

I při vši humanizaci a subjektivizaci má R. Sennett pravdu: opravdu žijeme v „kultuře osobnosti“, pokud ovšem dodáme, že i samotné tělo se stává subjektem. Jako takové si i ono zaslouží osvobození, nebo dokonce revoluce, a to samozřejmě nejen sexuální, ale i estetickou, diete-

tickou, zdravotní atd. pod vedením „direktivních vzorů“.¹ Nezapomínejme totiž, že zároveň s úlohou personalizace narcismus plní úlohu *normalizace* těla: horečný zájem o tělo není nijak spontánní a „svobodný“, nýbrž odpovídá společenským požadavkům, jako je „linie“, forma, orgasmus atd. Narcismus hraje a vyhrává na všech frontách - působí zároveň jako činitel rušící zavedené normy i jako činitel vytvářející normy nové, které se ostatně nikdy jako normy netváří, nýbrž se podřizují minimálním požadavkům personalizace: postmoderní normalizace se vždy prezentuje jako jediný prostředek, jak být sám sebou, mladý, štíhlý, dynamický.² S velebením těla je to stejné jako s inflací psychoanalytických technik: narcismus pracuje na tom, aby se tělo zbavilo všech zastaralých tabu a tlaků, a bylo tak přístupné společenským normám. Vedle vymizení podstaty našeho Já dochází ke zmizení podstaty těla, tedy k odstraňování divoké nebo statické tělesnosti působením, které už neprobíhá asketicky, nedostatkem, nýbrž naopak hojností, směřováním informací a norem. Puntičkářskou péčí o tělo a neustálou snahou o optimální funkčnost narcismus ničí „tradiční“ odpor a činí tělo přístupné všem experimentům. Podobně jako vědomí se tělo stává kolísavým, nevymezeným prostorem vystaveným „společenské mobilitě“. Narcismus postupuje tak, že všechna místa čistě vymete, vše vyprázdni nasycením, ničí ohniska odporu proti prolínání norem. Bylo by tedy naivní jeho vznik spojovat se „stíráním veřejných rolí“, tj. se ztrátou zájmu o vše, co je konvenční, umělé nebo zvykové, což se

1/ J. Baudrillard právě mluví o „řízeném narcismu“. Viz *L'Échange symbolique et la mort*, Gallimard, 1976, str. 171-175.

2/ Proces personalizace zasáhl normu stejně jako výrobu, spotřebu, vzdělávání či informace. Místo direktivní nebo autoritářské normy nastolil normu „naznačující“, pružnou, „praktické rady“, terapie „na míru“, informační a propagační kampaně vedené úsměvnými reklamami a humornými filmy.

nyní považuje za „něco suchopárného, formálního, ne-li přímo nepřírozeného“ (TI, str. 12) a za něco, co brání vyjádření intimity a autentičnosti našeho Já. Tuto teorii, bez ohledu na její částečnou platnost, vyvrací společensky vyžadované uctívání těla, o němž R. Sennet kupodivu zcela mlčí: jestliže narcismus opravdu způsobila vlna nechuti, pak jde o nechut k „vyšším“ hodnotám a cílům, nikoli ke společenským rolím a kódům. Narcismus, což v podstatě není nic jiného než „nulové sociálně“, totiž vzniká naopak z přemíry zaujetí pro sociální normy a požadavky a funguje jako nový způsob společenského ovládnutí duší i těl.

Intimita jako show

S tím, co R. Sennet nazývá „morální odsouzení neosobnosti“, což odpovídá stírání společenských rolí, nastupuje vláda osobnosti, psychomorfní kultury a moderní posedlosti vlastním Já, toužícím ukázat své pravé či autentické bytí. Narcismus neznamená jen vášeň pro sebe-poznávání, ale také vášeň pro intimní odhalování svého Já, o čemž svědčí dnešní obliba autobiografií i psychologizace politického jazyka. Konvence nám připadají svazující, „neosobní otázky nás zajímají, jen pokud na ně pohlížíme - mylně - z nějakého osobnějšího hlediska“ (TI, str. 15); všechno je třeba psychologizovat, říkat v první osobě. Je třeba do všeho zatahovat své Já, mluvit o svých důvodech, při každé příležitosti obnažovat svou osobnost a city, vyjadřovat své nejnítěrnější pocity, jinak budete považováni za neodpustitelně chladné a anonymní. Ve společnosti zaměřené na soukromí, která všechno posuzuje z hlediska psychologie, se autenticita a upřímnost stávají základními ctnostmi, jak si uvědomil již Riesman, a lidé, stále více pohlceni vlastním Já, jsou stále neschopnější „hrát“ své společenské role: všichni jsme se totiž stali „herci bez umění“ (TI, str. 249). Narcismus se svou po-

sedlostí psychologickou pravdou oslabuje schopnost hrát si se společenským životem, znemožňuje odstup mezi tím, co cítíme, a tím, co říkáme. „Schopnost výstižného vyjadřování se ztrácí, protože se snažíme svůj zevnějšík ztotožnit se svým nejhlubším nitrem a protože spojujeme problém účinného vyjádření s autenticitou tohoto vyjádření.“ (TI, str. 205) A v tom je háček, protože čím více se lidé při hledání své osobní pravdy osvobozují od společenských kódů a zvyklostí, tím asociálnější a „bratrovražednější“ jsou jejich vztahy. Když vyžadujeme stále větší bezprostřednost a osobními důvěrnostmi obtěžujeme druhé, přestáváme dodržovat odstup nezbytný k zachování jejich soukromí. Intimismus je tyranský a „nezdvořilý“. „Zdvořilost je činnost, která mě Já chrání před druhými a umožňuje mu tak, aby se ze společnosti druhých těšilo. Používání masky je samou podstatou zdvořilosti... Čím více bude masek, tím víc bude ožívat slušnost i sklon ke slušnosti.“ (TI, str. 202) Společenskost potřebuje bariéry, neosobní pravidla, která jako jediná mohou lidi chránit jednoho před druhým. Naopak tam, kde panuje nestydatá intimita, se společenství rozpadá a lidské vztahy se stávají „destruktivní“. Rozpad veřejných rolí a nutkový požadavek autenticity vedou k nezdvořilosti, která se projevuje jednak tím, že lidé už nedbají na anonymní vztahy s „neznámými“ lidmi ve městě a stahují se do pohodlí soukromého ghetta, a jednak tím, že se zužuje pocit příslušnosti ke skupině a současně zesiluje pocit vylučnosti. Je konec s třídním uvědoměním, teď se bratříme na základě městské čtvrti, kraje nebo společných pocitů. „Už samo sdílení stále více svědčí o určitém vylučování nebo naopak zahrnování... Bratrství je už jen sdružením výběrové skupiny, které odmítá všechny, kdo k ní nepatří... Výsledkem moderního bratrství je fragmentace a vnitřní rozdělení.“ (TI, str. 205)

Přiznejme si bez vytáček, že takováto představa narcismu, který oslabuje schopnost ke hře a je neslučitelný

s pojmem „role“, při bližším ohledání neobstojí. Proces personalizace, který vždy směřuje ke změkčování a uvolňování přísných norem, samozřejmě zasáhl i pevné konvence určující chování. V tom smyslu je pravda, že lidé odmítají „viktoriánský“ nátlak a touží po větší autenticitě a volnosti vzájemných vztahů. To však neznamená, že by člověk byl ponechán jen zcela sám sobě a že by byl zbaven veškeré sociální kodifikace. Proces personalizace ji neruší, jen ji změkčuje a zároveň zavádí nová pravidla, která mají vést k vytvoření pacifikované *osoby*. Všechno možná lze říkat, ale bez křiku: říkejte si, co chcete, nesmíte ale přejít k činům. Ba co víc, právě tato naprostá svoboda slova, byť doprovázená verbálním násilím, přispívá k tomu, že fyzického násilí ubývá: nadměrným zaujetím pro nejsoukromější promluvy a zároveň odklonem od fyzického násilí se psychologický striptýz projevuje jako nástroj sociálního řízení a smíru. Spíše než nějakou dnešní psychologickou realitou je autentičnost společensky uznávanou hodnotou a jako taková nesmí nikde propuknout bez zábrán: hýřivé vyprávění o sobě se musí podřídit novým normám, ať už jde o psychoanalytickou ordinaci, literární žánr nebo „důvěrný úsměv“ politika v televizi. V každém případě musí autentičnost odpovídat tomu, co se od ní očekává, musí mít určité kodifikované znaky: projevuje-li se příliš přebujele nebo příliš teatrálně, nepůsobí už upřímně. Upřímnost musí být uvolněná, srdečná, sdělná. Je-li méně nebo více, je to buď komediantství, nebo neuróza. Je třeba se vyjadřovat bez výhrad (třebaže i zde je třeba značně rozlišovat, jak uvidíme za chvíli), svobodně, ale v určitém předem daném rámci. Usiluje se o autentičnost, ne však o spontánnost: Narcis není žádný nenadaný herec, jeho vyjadřovací a hrací schopnosti nejsou dnes o nic větší ani menší než včera. Jen uvažte, jaká existuje spousta všech těch „kliček“ každodenního života, lstí a „triků“ v pracovním světě: umění skrývat a umění masky neztratilo nic ze své

účinnosti. Uvědomme si, jak „zakázaná“ je upřímnost tváří v tvář smrti: umírajícímu se neříká pravda, umře-li nám někdo blízký, nesmíme svou bolest dávat najevo, musí se předstírat „lhostejnost“.¹ „Zdá se, že moderní formou důstojnosti je zdrženlivost.“² Narcismus se nevyznačuje ani tak volným propukáním emocí, jako spíš uzavíráním se do sebe neboli „zdrženlivostí“, známkou a nástrojem sebeovládání. Jen žádné přemrštěnosti ani výstřelky, člověk nesmí být celý bez sebe. Narcismus se vyznačuje stažením se do sebe, „rezervovaností“ nebo znítením, ne „romantickým“ předváděním.

Za druhé, psychologismus nijak nezostřuje vylučnost ani nevede k sektářství: personalizace naopak protiklady a rozpory stírá. Nad netolerancí vítězí lhostejnost, nad moralismem laxnost. Narcis je příliš zaujat sám sebou, a nestará se tedy o náboženský militantismus ani o žádná ortodoxní hnutí. Bez valné motivace se zajímá o věci, které jsou právě v módě a které se rychle stěžidají. I zde personalizace vede ke ztrátě zájmu o konflikty a k *uvolnění*. V personalizovaných systémech nemají smysl žádné rozkoly a žádná kacířství: když nějaká společnost „přičítá hodnotu subjektivnímu citění aktérů a objektivní ráz akce svou hodnotu ztrácí“ (TI, str. 21), dochází ke ztrátě podstaty akcí i doktrin. Bezprostředním výsledkem je ideologické a politické uvolnění. Intimismus vše zbaňuje *obsahu* a místo toho zavádí psychoanalytické svádění, čímž všeobecně rozšiřuje lhostejnost, a zahajuje tedy taktiku odzbrojení, která je pravým opakem dogmatického sektářství.

Ani Sennettovo tvrzení: „Čím jsou lidé důvěrnější, tím bolestnější, bratrovražednější a asociálnější jsou jejich

1/ Ph. Aries, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident* (Eseje k dějinám smrti na Západě), Ed. du Seuil, 1975, str. 187.

2/ Ph. Aries, tamt., str. 173.

vztahy“ (TI, str. 274), není nijak přesvědčivé. Cožpak rituální konvence lidem bránily se navzájem zabíjet nebo drásat? Což veřejná kultura neznala krutost a nenávisť? Bylo třeba čekat na éru intimismu, aby se boj o uvědomění rozběhl naplno? I když je jasné, že nelze souhlasit s tak naivním manicheismem (masky = zdvořilost, autentičnost = nezdvořilost) ani s tímto dramatizováním konfliktu, které tak protřečí narcistické apatii, vzniká otázka, co k oné katastrofické představě vede a proč je v dnešní době tak rozšířená.

Apocalypse now?

Také C. Lasch stejně tragické zjištění prezentuje čistě apokalypticky: čím tolerantnější se společnost navenek jeví, tím jsou v ní konflikty rozšířenější a ostřejší. Od třídního boje se tak přešlo k „boji všech proti všem“ (CN, str. 125). V ekonomickém prostředí vládne čirá rivalita, zbařená veškerého historického nebo morálního významu: je konec s kultem *selfmademana*, velebicím osobní a společenský pokrok. „Úspěch“ má teď jedině psychologický význam: „Lidé se snaží zbohatnout jedině proto, aby vzbudili obdiv nebo závist.“ (CN, str. 118) V našich narcistických systémech si každý předchází své nadřizené, aby byl povýšen, každý chce budít spíše závist než úctu a společnost lhostejná k budoucnosti vypadá jako byrokratická džungle, kde se každý snaží každým manipulovat (CN, str. 114–117). Soukromý život už není útočištěm, vždý i v něm se odehrává nelítostný boj: odborníci na komunikaci píší psychologická pojednání o tom, jak si lidé mohou zajistit dominantní postavení na večírcích, zatímco nové taktiky, např. asertivní terapie, se snaží lidi zbavit pocitů úzkosti, viny a inferiority, které jejich protivníci často využívají pro vlastní cíle. Z veřejných i soukromých lidských vztahů se staly konfliktní vztahy dominance, založené na vypočítavém svádění a zastrasování. Vlivem

neofeminismu se značně zhoršily vztahy mezi mužem a ženou, z nichž se vytratila zklidňující dvornost. Žena se svými sexuálními požadavky a závratnou orgasmickou schopností – studie Masterse a Johnsonové i práce K. Milletta či M. J. Sherfeye ženu považují za „neukojitelnou“ – se pro muže stává hroživou partnerkou vzbuzující úzkost: „Dnešní představitelství obchází strašidlo impotence.“ (CN, str. 345) Jde samozřejmě o mužskou impotenci, které podle posledních zpráv přibývá následkem strachu z žen a z jejich sexuálního osvobození. Muž proto k ženě cítí bezmeznou nenávisť, jak dokládá zacházení se ženami v dnešních filmech plných znásilnění (CN, str. 524). V ženě prý zase feminismus budí nenávisť k muži, vydávánému za nepřítele a utlačovatele. Na muže se kladou stále větší požadavky, kterým nedokáže vyhovět, a tak se nenávisť a výčitky šíří stále dál. Naše doba se prý vyznačuje *sexuálním válčením*.

C. Lasch vyvrací Riesmanovy a Frommovy teorie, jimž vyčítá, že příliš přehánějí socializační schopnost agresivních podnětů v permissivní společnosti. Tím se však sám jediné přiklání k převládající mediální představě o rozmachu násilí v moderním světě: máme válku přede dveřmi, žijeme na sudu střelného prachu, vždyť se podívejte na mezinárodní terorismus, zločinnost, nebezpečnost měst, rasové násilí na ulicích a ve školách, loupežná přepadení atd. (CN, str. 150). Hobbesův přirozený stav tak dospěl k historickému konci: byrokracie, bujení nejrůznějších představ, terapeutické ideologie, kult spotřeby, transformace rodiny a permissivní výchova vedly ke vzniku určité struktury osobnosti – k narcismu – a zároveň ke vzniku stále barbarštějších a konfliktnějších mezilidských vztahů. Větší společenskost a ochota ke spolupráci jsou podle Lasche jen zdánlivé; za zástěrkou hédonismu a starostlivosti každý cynicky využívá pocitů druhého a hájí jen vlastní zájmy bez ohledu na budoucí generace. Je to divné pojetí: narcismus, prezentovaný

jako dosud nevídaná psychická struktura, vězí v osidlech „sebelásky“ a touhy po uznání, které už Hobbes, Rousseau a Hegel považovali za původce válek. Je-li narcismus opravdu novým stadiem individualismu – a právě tato hypotéza je v současných amerických studiích mnohem zajímavější než jejich obsah, který mívá přílišný sklon k zjednodušujícímu katastrofismu –, je přece třeba předpokládat, že stejně jako znamená úplně nový vztah k tělu, k času nebo k počítkům, přináší i úplně nový vztah k bližnímu.

Tato proměna se už skutečně projevuje jak ve veřejném, tak soukromém prostoru. S rozmachem psychologické osobnosti začíná slábnout význam veřejné sociability a boje za zjevné známky uznání. Narcismus mírní lidskou džungli tím, že lidé ztrácejí zájem o společenskou hierarchii a vysoké postavení, že se ztrácí touha po tom, aby je ostatní obdivovali a záviděli jim. V mezilidských vztazích došlo k hluboké, byť tiché revoluci: nyní záleží na tom, aby člověk byl naprosto sám sebou, aby se rozvíjel zcela nezávisle na kritériích ostatních lidí. Zjevný úspěch a snaha po čestném ocenění už tolik nefascinují. Prostor vzájemné lidské rivality postupně ustupuje jakémusi neutrálnímu veřejnému vztahu, kde ten druhý, zbavený významu, už není ani nepřítel, ani sok, nýbrž někdo *lhostejný*, bytost bez podstaty, podobně jak postavy P. Handka nebo Wima Wenderse. Na jedné straně se zvidavost a zájem o osobní problémy druhého, byť by mi byl úplně cizí, neustále zvyšují (odtud onen úspěch „dopisů Sally“, důvěrných sdělení v rozhlasu, životopisů), jak se patří ve společnosti založené na psychologizování. Na druhé straně však druhý jakožto určitý anonymní orientační protipól ztrácí význam stejně jako vyšší hodnoty a instituce. Společenské ambice ovšem nevyzimely u všech stejně: celé kategorie (vedoucí podniků, politikové, umělci, inteligence) dál urputně bojují o prestiž, slávu nebo peníze; ale zároveň je vidět, že jde především

o skupiny náležející v různé míře k tomu, co bychom mohli nazvat „elita“, které jaksi přísluší uchovat si jistou rivalitu potřebnou k rozvoji společnosti. Pro stále větší počet lidí však už veřejný prostor není scénou, kde by chtěli projevovat „kariéristické“ vášně; zbývá jen odhodlání realizovat se sám pro sebe a začlenit se do nějakých kamarádských skupinek, které se stávají Narcisovými psychologickými oběžnicemi, jeho vyvolenými přípojkami. Úpadek veřejné vzájemnosti totiž nevede k tomu, že by člověk měl vztah jen sám k sobě, nýbrž k tomu, že se emočně váže na soukromé skupiny, přičemž jeho zájem o ně je sice nestálý, nicméně zcela opravdový. Narcismus tedy zkratuje touhu po uznání a mírní snahy po společenském vzestupu, čímž jiným způsobem, tentokrát zevnitř, pokračuje v procesu egalizace lidských údelů. *Homo psychologicus* se netouží ani tak vyvýšit nad ostatní jako žít v uvolněném, sympatickém prostředí, se snadnou komunikací a bez přílišných nároků. Kult vztahů personalizuje nebo psychologizuje všechny formy společenskosti. Boží poslední anonymní bariéry rozdělující lidi, a je tak činitelem demokratické revoluce, neboť nepřetržitě odstraňuje sociální rozdíly.

Boj za uznání ovšem nemizí, nýbrž spíše se privatizuje, neboť se většinou projevuje v důvěrných kruzích, ve vztahových problémech; touha po uznání je stále méně soutěživá a stále více estetická, erotická a afektivní. Konflikt uvědomění se personalizuje, nejde už o společenské zařazení jako spíše o touhu zalíbit se, okouzlit, a to na co nejdelší dobu, i o touhu, aby mi ostatní naslouchali, přijali mě, měli mě rádi a poskytovali mi pocit bezpečí. Proto se agresivita, dominance a poddanost dnes neprojevují tolik v sociálních vztazích a konfliktech jako v citových vztazích jednotlivých osob. Na jedné straně je veřejná scéna a individuální chování neustále zmírňováno narcistickou zahleděností do sebe; na druhé straně se soukromý prostor psychologizuje, ztrácí své ukotvení v kon-

vencích a stává se narcistickou závislostí, kde každý nachází jen to, co si „přeje“: narcismus nespočívá v tom, že by se už na druhé vůbec nehledělo, nýbrž v tom, že se individuální i společenská realita postupně přizpůsobuje subjektivitě.

Pokud jde o neofeminismus, navzdory halasným řečem jeho význam nespočívá v zostřování (koneckonců povrchním) boje pohlaví. Poměr sil, určující prozatím jejich vztah, je možná posledním záškubem tradičního rozdělení pohlaví a zároveň známkou jeho stírání. Zostřování konfliktu tu není podstatné a patrně se omezí jen na generace, jimiž otřásla feministická revoluce. Feminismus podněcováním systematického zkoumání „považky“ a postavení ženy, hledáním její ztracené identity a odmítáním každého předem daného postavení destabilizuje danost protikladů a narušuje ustálená označení. Ohlašuje tak konec odvěkého antropologického rozdělení se všemi jeho konflikty. Nikoli válku pohlaví, nýbrž *konec pohlavnosti* a jejich zakódovaných protikladů. Čím víc otázek feminismus klade o ženském bytí, tím víc se toto bytí ztrácí a mizí v nejistotě; čím víc se žena zbavuje svého tradičního statutu, tím víc identity ztrácí i sama mužnost. Místo dvou poměrně sourodých skupin odlišného pohlaví se nyní vyskytují stále neurčitější jedinci, doposud nepravděpodobné kombinace aktivity a pasivity, tisíce hybridních stvoření nepociťujících silnější příslušnost ke své skupině. Problémem se stává osobní identita a neofeminismus vlastně řeší otázku, jak být sám sebou bez ohledu na protikladnost obou pohlaví. I když ještě dlouho svými militaristickými a unitářskými projevy dokáže ženy burcovat k boji, je jasné, že ve skutečnosti už jde o něco jiného: ženy se porůznu scházejí, píší, promlouvají a svým sebeuvědomováním vlastně ničí svou skupinovou identitu, svůj dřívější domnělý narcismus, svou věčnou „tělesnou marnivost“, kterou jim připisoval ještě Freud. Ženská svůdnost, tajemná nebo hysterická,

ustupuje narcistickému okouzlení vlastní osobou, které je společné mužům i ženám, okouzlení naprosto *transsexuální*, mimo veškeré rozdělení nebo atributy pohlaví. Válka pohlaví se konat nebude: feminismus zdaleka není válečným prostředkem, ale spíše prostředkem ke zrušení typizace podle pohlaví, prostředkem k rozšiřování narcismu.

Ohlušením proti realitě

Vedle války všech proti všem C. Lasch popisuje i vnitřní válku, způsobenou rozvojem tvrdého a trestajícího Nadjá, které je výsledkem transformace rodiny, například „absencí“ otce a závislostí matky na psychologických a pedagogických odbornících a poradcích (CN, kapitola VII). Vymizení otců následkem četnosti rozvodů vede dítě k tomu, že si představuje matku kastrující otce: dítě sní o tom, že se jednou nějak proslaví nebo bude patřit mezi úspěšné lidi, a tak otce nahradí, bude falus. Permisivní výchova a stále se zvyšující přebírání rodičovských rolí společností ztěžují zniternění autority v rodině, neničí však Nadjá, pouze mění jeho obsah v něco stále „diktátorštějšího“ a krutějšího (CN, str. 305). Dnes se Nadjá projevuje v podobě požadavku být slavný a úspěšný. Pokud nejsou tyto požadavky splněny, bude Já neúprosně kritizováno. Tím se vysvětluje fascinace slavnými osobnostmi, hvězdami a idoly. Tuto fascinaci vydatně přibližují sdělovací prostředky, které „zintenzivňují narcistické sny o slávě a proslulosti a podněcují obyčejného člověka, aby se ztotožňoval s hvězdami a aby nenáviděl „stádo“, takže se stále hůře smiřuje s všedností každodenního života“ (CN, str. 55-56). Amerika je dnes zemí „fanoušků“. Podobně jako množství lékařsko-psychologických poradců ničí důvěru rodičů ve vlastní schopnost vychovávat děti a zvyšuje jejich úzkost, představy o štěstí spojované s představou o slávě vedou ke vzniku dalších pochyb-

ností a úzkostí. Podněcováním vzniku přemrštěných ambicí a znemožňováním jejich uskutečnění narcistická společnost vede lidi k tomu, aby se očerňovali a pohrdali sami sebou. Hédonická společnost pěstuje toleranci a shovívavost jen na povrchu, ve skutečnosti však úzkosti, nejistota a frustrace bují jako nikdy předtím. Narcismus se živí spíše nenávistí svého Já než jeho obdivováním (CN, str. 72). Potud C. Lasch.

Kult slávy? Vždyť mnohem zřetelnější je naopak pokles uctívání různých hvězd a slavných osobností tohoto světa. Osud filmových hvězd je dnes stejný jako osud velkých politických vůdců a „filozofických“ myslitelů. Velkolepé postavy vědy a politiky se vytrácejí. Rozdrtil je na padrý proces personalizace, který nemůže tolerovat tak zjevné projevy nerovnosti a odlišnosti. V jedné a téže chvíli se vytrácí posvátné marxistické i psychoanalytické přesvědčení, nastává konec historických velikánů i konec hvězd, kvůli nimž se páchaly sebevraždy, a zároveň se objevuje množství nepříliš významných myslitelů, psychoanalyticky mlčení, hvězdičky pro jednu sezónu a intimistické besedy s politiky. Mizí vše, co představuje něco absolutního, přílišnou výšinu; slavné osobnosti už neobklopuje záře a jejich schopnost uchvátit masy se vytrácí. Hvězdy nezůstávají v popředí zájmu nijak dlouho, záhy je zastíní nové „objevy“, neboť trend personalizace není sluchitelný s ulpíváním, které by mohlo vést k neosobní posvátnosti. Tak jako zastarávají předměty, zastarávají i hvězdy a duchovní vůdci. Personalizace znamená i to, že „postav z prvních stránek novin“ je stále víc a střídají se stále rychleji, takže se nikdo nemůže povyšovat na nadlidský idol a na výjimečný zjev. Personalizace probíhá pomocí přemíry obrázků a rychlosti jejich střídání: „polidštění“ přichází s rychlou inflací módy. A tak máme stále více „hvězd“, na něž zaměřujeme stále méně emocí; personalizace vede ke lhostejnosti vůči idolům, lidé se pro ně nakrátko nadchnou a vzápětí je přestanou bavit. Doba

neprávě obdivování druhého, nýbrž spíše seberealizaci, o čemž svým způsobem a v různé míře svědčí ekologické hnutí, feminismus, psychologicky zaměřená kultura, uvolněná výchova dětí, „praktická“ móda či časově omezená práce nebo práce na částečný úvazek.

Je to desubstancionalizace velkých postav jinakosti a imaginárna, k níž dochází současně s desubstancionalizací reality stejným procesem hromadění a zrychlování. Realita musí ve všech ohledech ztratit svůj rozměr jinakosti či neopracované divokosti: restaurování starých čtvrtí, ochrana památek, různé akce na oživení měst, umělé osvětlení, „přírodní scény“, klimatizace - to všechno je snaha po ozdravení reality, po očištění reality od posledních zbytků odporu tím, že se vytvoří otevřený a personalizovaný prostor beze stínů. Princip reality nahradil princip průhlednosti, který mění skutečnost v *tranzitní* místo, v území, kde je nezbytné se pohybovat: personalizace je uvedení do oběhu. Co říci o oněch nekonečných předměstích, z nichž člověk může jedině utéct? Klimatizovaná skutečnost přesycená informacemi se stává nedýchatelnou a cyklicky člověka odsuzuje k cestování: jet kamkoli, „někam jinam“, ale hlavně se pohnout - to vyjadřuje naši lhostejnost vůči realitě. Veškeré naše městské a technologické prostředí (podzemní parkoviště, obchodní pasáže, dálnice, mrakodrapy, zmizení veřejných prostranství ve městech, letadla, auta atd.) je zařízení tak, aby urychlovalo pohyb lidí, aby znemožňovalo nehybnost, a tedy rozbíjelo družnost: „Veřejný prostor se stal odvozeninou pohybu“ (TI, str. 25), naše krajiny „ohoblované rychlostí“, jak pěkně říká Virilio, ztrácejí svou pevnost, ztrácejí známky skutečnosti.¹ Pohyb, informace i osvětlení zeslabují a ochuzují realitu, což na oplátku posiluje

1/ P. Virilio, „Un confort subliminal“, *Traverses*, č. 14-15, str. 159.
0 „požadavku mobility“ viz též P. Virilio, *Vitesse et politique*, Galilée, 1977.

narcistický postoj: je-li skutečnost neobyvatelná, nezbyvá než se stáhnout do sebe. Toto soběstačné útočiště hezky dokládá nová móda decibelů, hudby do „sluchátek“ a koncertů populární hudby. Cílem je zneutralizovat svět silou zvuku, uzavřít se do sebe, úplně se odvázat a cítit vlastní tělo v rytmu zesilovačů. Zvuky a hlasy života jsou teď *rušivým šumem*, je třeba se ztotožnit s hudbou a zapomenout na vnější skutečnost. Jak často dnes vidíme lidi věnující se joggingu nebo lyžování se sluchátky přímo na ušním bubínku, automobily vybavené stereosoupravou se zesilovačem o síle 100 W, diskotéky o 4000 W a koncerty populární hudby, kde výkon zesilovače dosahuje 24 000 W! Je to civilizace, která, jak nedávno hlásal titulky v *Le Monde*, vyrábí „generaci hluchých“, neboť mládež už přišla až o 50 % sluchu. A tak se objevuje další lhostejnost vůči světu, v níž se ani neprojevuje narcistické zpytování sama sebe: Narcis se prostě jen *odvazuje*, obklopen zesilovači, se sluchátky na uších, soběstačný díky své protéze „basů“.

Prázdnota

„Kéž bych jen mohl něco cítit!“ Tak zní výkřik zoufalství zachvacujícího stále více lidí. V tomto bodě se psychologové shodují: v posledních pětadvaceti nebo třiceti letech je většina psychických poruch narcistického typu, zatímco „klasické“ neurózy 19. století - hysterie, fobie a obsese, z jejichž léčení povstala psychoanalýza - už jsou v menšině (TI, str. 259, a CN, str. 88-89). Narcistické poruchy nemívají podobu „poruch s jasnými a dobře definovanými symptomy“, nýbrž podobu „charakterových poruch“ vyznačujících se vleklou a povšechnou stíněností, pocitem vnitřní prázdnoty a nesmyslnosti života, neschopností vcítit se do věcí a lidí. Neurotické příznaky, které odpovídaly autoritářskému a puritánskému kapitalismu, s rozvojem permissivní společnosti ustoupily narcistickým po-

ruchám, neurčitým a nepravidelným. Pacienti už netrpí stálými symptomy, nýbrž čímsi nejasným a vleklým: duševní patologie podléhá zákonu času, který směřuje k rozrušování všeho pevného a k rozměňování stálých znaků: neurotickou křečovitost nahradila narcistická kolísavost. Ztráta podstaty zde dospívá k nejzazší mezi jako neschopnost pocívat, jako emoční prázdno, a ukazuje tak podstatu narcismu jakožto strategie prázdnoty.

A víc: podle C. Lasche lidé z obavy z nestálosti, kterou se dnes vyznačují osobní vztahy, touží stále více po emočním odpoutání. Navazovat mezilidské vztahy bez hlubší oddanosti, nebýt zranitelný, získat citovou nezávislost, žít sám¹ - po tom dnes touží Narcis (CN, str. 359). V subjektivní rovině je strach ze zklamání a z neovládaných vášní projevem toho, co C. Lasch nazývá *the flight from feeling* - útěk před city -, což je proces, který vidíme jak v ochraně soukromí, tak v tom, jak se všechny „pokrokové“ ideologie snaží oddělit sex a cit. Hlásání *cool-sexu* a volného soužití a odsuzování žárlivosti a majetnického chování má ve skutečnosti sex klimatizovat, zbavit emočního napětí a dospět tak ke lhostejnosti, nezájmu, a to nejen proto, abychom se chránili před zklamáním v lásce, ale i před vlastními vznešlostmi, které by stále mohly ohrozit vnitřní vyrovnanost (CN, str. 341). Sexuální liberalizace, feminismus i pornografie směřují k témuž cíli: vybudovat citům bariéry a držet je stranou. Je konec sentimentální kultury, konec *happyendů* a melodramat: přichází kultura *cool*, kde si každý žije ve vlastním bunkru lhostejnosti v bezpečí před vlastními i cizími vášněmi.

1/ „V letech 1970-1978 se počet Američanů od 14 do 34 let, kteří žijí sami mimo jakoukoli rodinu, téměř ztrojnásobil (z 1 500 000 na 4 500 000). Dvacet procent amerických domácností dnes představuje jedinou osobu... téměř pětina kupujících je nyní svobodná.“ (Alvin Toffler, *La Troisième Vague*, Paris, Denoel, 1980, str. 265.)

C. Lasch má jistě pravdu, když zdůrazňuje ústup „sentimentální“ módy *happyendů*, kterou nahradila móda sexu, rozkoši, autonomie a spektakulárního násilí. Cítovost postihl stejný osud jako smrt: není vhodné ukazovat své city, projevat vroucně svou vášeň, plakat, dávat příliš najevo svá vnitřní hnutí. Stejně jako smrt se sentimentálnost stává něčím trapným; člověk má zůstat důstojný, tedy zdrženlivý. Ale „zákaz citů“ vůbec neukazuje na anonymní proces odlišťování, nýbrž na proces personalizační, který zde mýti rituální a okázalé známky citů. City musejí dospět do personalizovaného stadia, je třeba odstranit strnulá schémata, melodramatickou teatralitu, konvenční kýč. Ostýchavost v citech je způsobena hospodárností a střízlivostí, které jsou součástí procesu personalizace. Naše doba se tedy vyznačuje spíše útekem před *známkami* sentimentality než útekem před city. Není pravda, že lidé hledají emoční odpoutání a chrání se před city: tomu odporují různé zájmové kluby, inzeráty, všechny ty tisíce nadějí na setkání, seznámení a na lásku, které se ovšem naplňují stále obtížněji. A v tom je větší tragédie než v údajném chladném odpoutání: lidé touží po emoční intenzitě vztahů stále stejně, ne-li více, ale čím více v ni doufají, tím vzácnější a každopádně *kratší* bývá zázrak splynutí.¹ Čím víc je ve městě možností setkávat se, tím osamělejší lidé jsou; čím jsou vztahy volnější a osvobozenější od dřívějších omezení, tím vzácnější je možnost poznat intenzivní vztah. Všude se setkáváme se samotou, prázdnotou, s neschopností něco cítit,

1/ Proces destandardizace urychluje průběh „známosti“, protože opakuje se vztahy svou nehybností a těžkopádností jsou na škodu připravenosti a živé „osobnosti“ člověka. Vše v životě musí být čerstvé, své počty musíme recyklovat, zahodit vše, co zastaralo: v systémech zbytečných stability je jedinou „nebezpečnou známostí“ známost, která trvá donekonečna. Odtud pramení neustálé klesání a zvyšování napětí: život neustále kolísající od stresu k euforii se podobá zemětřesení (viz *Manhattan* W. Allena).

být nadšením *bez sebe*. Proto se lidé uchylují k nesčetným „známostem“, což jen vyjadřuje hledání silného citového zážitku. V tom je zoufalství Narcise, naprogramovaného k tomu, aby byl zahleděn sám do sebe, příliš dobře, než aby se zahleděl do někoho druhého, a zároveň nedostatečně, protože po nějakém citovém vztahu ještě touží.